

יומן גיטו וארשה

מאת ה. א. קפלן

15.7.41

גדול כח ההסתגלות של ההמונים היהודיים. ואולי בזה מונח סוד קיומנו. סגולה יש בנו להעמיד את ראשנו נגד הגל — עד שהגל מעבירנו; ותיכף לזה אנחנו שוב עומדים בקומה זקופה...

רב מספר הרעבים בגיטו, אבל לא כלם רעבים במאה אחוזים. יש מאתנו רבעים למחצה, המרוויחים למחצית פרנסתם; יש מהם הרעבים לשליש או לרביע, המרוויחים לשליש או לרביע פרנסתם. אמנם פרנסה זעומה ומצומצמת, אבל המאפשרת להתקיים קיום עלוב. שאלה היא איפוא: מהיכן אנחנו חיים? ועל זה יש תשובה אחת: משראינו שנשתנו תנאי הקיום המצאנו לנו פרנסות חדשות שלא ידענון עד כה. הוא שאמרתי: כח ההסתגלות מראה גפלאות בחיינו!

העריץ היתווה תחום לשטח חיינו בכדי להתנוון ולהתכמש — ואנחנו הפכנו אותו למקור קיום חדש. מלבד הברחת־מכולת בעלת ההיקף הגדול, שבעליה עושים עושר, יש הברחה־קמעונית, זעירית... נוצר חוג גדול של צעירים וצעירות שעל „גנבת־הגבול” פרנסתם. לכאורה, הלא המה מסכנים את חייהם, התלויים מנגד מדי עברם את הגבול — ואף על פי כן היה זה למשלח־יד קבוע למאות איש ואשה, משלח־יד שיצא מכלל מקריות והפך לפרנסה מתמידה.

ידוע לי פלוני אחד שבכל יום הוא „יוצא וחוזר” ומוזה הוא חי ומתפרנס. ראשית, הוא עסוק במשלוח מכתבים „עטופים ורשומים לחר”ל” על יד הפוסתה.

האריית, מה שאין בפוסתה היהודית, שאינה מקבלת לחו"ל מכתבים עטופים במעטפה כי אם גלויות כשהן בלתי רשומות... אף כי אביו הוא בן-תורה ויהודי טיפוסי לכל פרטיו ודקדוקיו, צדקה עשה הקב"ה עם בנו שחזות-פניו אריית היא; ומלבד השוטר הפולני "המקבל ביד" ו"יחוסו" ידוע לו אלא שאינו מדקדק יותר מדי, יתר הגויים אינם מבחינים בו שיהודי הוא ובאים עמו במשא-ומתן. מלבד מסירת מכתבים, עטופים ורשומים יש לו עוד "פרנסות": מכירת מטפחות-אף קטנות והעברתם מהכא להתם ומהתם להכא, או כתנות ולבנים שהוא מתעטף בהם כאותו הרב של ח. נ. ביאליק, היוצא לקיים מצות סנדקאות ביום הששי הקצר והקר בתקופת חורף. ואם יש לך לסדר איזה ענין פרטי או רשמי במוסד הנמצא מחוץ לתחום הוא נכון לשרתך ולקבל שכר טירחה. ותמיד הוא יסדר לך את ענינך על הצד היותר טוב. אין פרץ ואין צווחה, ושני הצדדים נהנים. ידועה לי עוד פלונית אחת בת אחד הגבירים לשעבר, שבימי השלווה דאג אביה לעתידה ולעתידי שלוש אחיותיה וטבל אותן במי השמד. למדו, גדלו והתחנכו כ"גויות" גמורות לכל דבר. בין לישיבה בגיטו ובין לעטוף "תו החרפה", קשה לראות בצערן. ארבעתן מלומדות מחונכות ומנומסות ואינן מבינות באמת: על שום מה ולמה באה עליהן כל הצרה הזאת? ולחיות צריך. אחזו איפוא בפרנסה יהודית — בהברחה קמעונית. אחת מהן היא יחסנית ביותר: פניה כפני גויה גמורה מלידה ומבטן ומשום זה היא מחוץ לכל סכנה. היא תרתי לכשרות: בחיצוניותה ובתעודותיה, ואין בה שום סירכא. בשבילי קנתה לבקשתי מחוץ לתחום ספר גרמני, שאין מוכרים אותו ליהודי, וקיבלה שלושה זהובים שכר טירחה.

קשה לפרט את כל "הפרנסות", שדוקא הגיטו הביאן לעולמנו. אבל בינתים יהודים מתפרנסים וחיים בתקוה שיוכלו עמוד עד שיעבור זעם.

9.10.41

מהגיטו המלא על כל גדותיו אין יוצא ואין בא. ביחוד מקפידים בכל חומר הדין על היציאה. להשיג "אויסווייז" לשם יציאה קשה כקריעת ים סוף. בכל הגיטו כולו אין שום משרד שאפשר יהיה לפנות אליו, לו יהא כדי להשיב את בקשתך ריקם. לפי הגיונו של העריץ אין בכלל מקום לבקשות ממין זה... יוצאים מן הכלל רק מתי ישראל. אמנם הדרך לפרגה, הנמצאת מחוץ לתחום, גדורה; אבל בין בית הקברות שברחוב גנשה ובין הפרברים האריים כמעט שאין גבול. ואם ירצה איזה מת חצוף וזריז לצאת לעולם שאינו שלו, אין מי שיעכב בעדו. ולפיכך — כל מת המובל לקבורה בבית הקברות שברחוב גנשה הריהו בעיני מועמד ליציאה מן הגיטו. ולא עוד — אלא שאינה רחוקה היא ההשערה, כי התמותה אצל היהודים גדלה ומוסיפה והולכת משבוע לשבוע, מחודש לחודש אך ורק כדי לרמות את ה"דייטש". אין זה אלא תחבולה יהודית למען עבור על "החק". והמלומד שב"שטירמער" יוכיח באותות ובמופתים מדעיים מבוססים שגם "תחית המתים" אינה אלא "שווינדעל" יהודי. בעזרתה יש אפשרות לצאת מן הגיטו...

ענין התמותה בגיטו הפך להיות עסק גדול המביא רווחים גדולים. ולכן

רבו הקופצים עליו. בשנים כתיקונם התעסקה בקבורת מתי ישראל רק הקהילה וכסניף לקהילה בתור עסק פרטי בשביל מקרי מות יוצאים מן הכלל התקיימה חברת "חסד של אמת". לא כן עתה. בכל פינה שאתה פונה אתה מוצא משרדים לסידור לוויית. ועליך כל משרד עומדת גלויה לעין כל ה"עגלה" השחורה. זוהי "העזרה המהירה" למזי רעב ולחולי מחלת הטיפוס שמספרם עולה לרבבות. המוות וכל הזיונות הלואי הכרוכים בו מלווה אותך על כל צעד ושעל. סרה ממנו המיסתוריות והסודיות. "הלווית המת" כמעט שחדלה. מי שמת לו מת, אפילו הקרוב לו ביותר, מוסר את "הסחורה" למשרד הלוויית, העושה לו כל צרכיו. ככה נוסעת העגלה — פעם רתומה לסוס ופעם בצורת "ריקשה" הנמשכת על ידי משרתי המשרד — ממת למת, מטעינה מתים כמה שתוכל להכיל ומובילה אותם באופן סיטוני אל בית הקברות. כרגיל מתחילה האקספדיציה עלמא דקשוט עם חצות היום ואז גמתחת שורה ארוכה של עגלות-סוסים ושל עגלות-ריקשות לכל אורך רחוב גנשה ואין תנועת מתים זו עושה עליך רושם...

10.10.41

רמז "לנצח ישראל" ראינו בפתיחת בתי כנסיותינו לתפילה. בליל התקדש חג שוב היו היכלי מקדשנו מוארים ומלאים המון חוגג. שוב נוצרה האווירה העברית הקדושה והתמה שבת כנסיותינו מלאים ממנה; שוב נתיחדנו עם איניו שבשמים באוהל מועדו וקול אלהי ישראל הגיע לאזנינו מתוך תורתנו הנצחית. ממעמקי יסורינו שפכנו שיח מתוך לבות כואבים ודוויים. עם כל עומק הצער חשנו איזו הקלה בעובדה כשהיא לעצמה שנתחדשו ימינו כקדם ("קדם" אצלנו פירושו: לפני המלחמה!) שלושה בתי מועד פתחו את שעריהם לרינה ולתפילה. הלא המת: בית הכנסת הגדול שברחוב טלומצקה, בית הכנסת מיסודו של נויזיק ברחוב טברדה ובית הכנסת הליטאי והציוני-מזרחי "מוריה" שברחוב דוולנה. כל זה באופן רשמי.

אבל מצד "המועצה" היהודית, שכל הענין נמסר לידיה ולשקול דעתה על פי תנאים ידועים שהיתנה איתה הכובש, לא היתה מניעה לסדר מנין בכל בית. ובאפשרות זו השתמשו הרבה חצרות. אין לך חצר שלא סידרו בו מנין לתפילה בשביל דרי החצר והבתים הסמוכים. חצרות הבלתי פוסקות אמנם גרמו לריבוי אפיקורסים בישראל ואף על פי כן היו כל "המנינים" מלאים עד אפס מקום. כל אחד ביקש את הכינוס הציבורי, את הקהל העברי, את האווירה הדתית ציבורית שזה שנתיים אשר התרחק מהם. בבית גדול השיעמום, או חברותא או מיתותא, אבל גם על שמינו אלה נפרשה עננה בעצם ימי החג. על סדר היום עמד ענין חיסול, הגיטו "הגרזיבוטי" ועד שינויים טריטוריאליים לרעתנו. טברדה עתידה היתה להיקרע מן הגיטו; ועמה — בית הכנסת הנוזיקי; אף בית הכנסת הטלומצקי היה בסכנה גדולה לעבור לידי הצר...
התפללתי ב"מוריה" שהזהיר בלילות החג באור שבעת הימים. מנורות-קודש של בית-הכנסת הדאנציגי שחרב ושעברו ל"מוריה", הציפו ים של אור. אלה הן מנורות נחושת ענקיות מעשה מלאכת מחשבת נפלאה. משגלתה קהילת

דאנציג גלו גם מנורותיה, אבל מזלן גרם והן זכו להפיץ שוב את אורן באוהל יעקב ולא באיזה בית־יראה קתולי או פרוטסטנטי. הכל תלוי במזל!

בשנת 1939, שנת ערב מלחמה נעשה בדק־בית גדול בבית הכנסת „מוריה“. לא היה זה בדק זעיר לשם מילוא איזו פגימות בכתלים או במעוזבה שנפתחו וצריכים תיקון; אלא בדק ענקי לשם הכנסת תיקוני בנין יסודיים וארכיטקטוניים, ששינו את פני בית־הכנסת מן הקצה אל הקצה. הושקע בו, בבדק זה סכום של שלושים אלף זהוב בזמן ששוויים הגיע לסכום של ששת אלפים דולר (כעת מגיע שוויים לשש מאות דולר). הבדק כמעט שהגיע לקיצו והנה פרצה המלחמה. לא זכה איפוא להגיע לגמר מלאכה. פתאום הכל נפסק, הכל ניתק ונקרע. קטסטרופה נוראה נחתה על יהדות פולניה. התחילו גירושים וגלויות של קהילות שלמות. רבבות פליטים ביקשו להם מקום מחסה בורשה. אז אמרו גבאי „מוריה“: „עת לעשות לנדחי האומה — הפרו תפלותיך“. חוץ מזה לא עברו ימים מועטים ודבר שלטון יצא לאסור את התפילה בכלל. אז הועדו אולמי „מוריה“ לנקודות פליטים. מאות נדחים וגולים, אומללים שבאומללים, מצאו ב„מוריה“ מקום מקלט לגופם העלוב הפכו אותו למקום סרחון. סרה קדושתו והפך למקום באשה וצחנה. צרות ויסורים תופכים אנשים לברברים. בבערותם ופראותם לא חסו על הבית ועל מערכת רהיטיו וכלי תשמישי הקדושה. הכל נתלכלך ונתאלח; הכל נשבר ונהרס; לא השאירו בו מתום. אבל כשהגיעה העת לחדש את ימיו קדם לא השגחתו בכל זה. הכל שוב נתחדש ונטהר, ולימים הגוראים תש״ב עמד ביהכ״נ „מוריה“ כמאו בטהרו ובצחצוחו ובקדושתו.

ידו פרש צר אל כל מחמדינו — והיד יבשה.

11.10.41

מחלת הטיפוס עושה בנו ובו שמות! כששנים מתוועדים ואחד מספר לשני ע״ד מחלת חברים השלישי אין המספר מכנה את המחלה בשמה, כי בלא זה היא ידועה; מסתמא אינה אלא אותה המחלה בהא הידיעה. והוא הדין כשמת; אין מיתה סתם אלא באותה המחלה. עצומים חלליה וקרבנותיה רבו מספור. יש בתים ששיכלו מחצית בני ביתם. כל אחד בסביבתו המצומצמה מונה עשרות קרבנות שהובאו על מזבה מחלת הטיפוס הנוראה. אין קצה לחלליה.

מי הביאה לעולמנו? בר בי רב דחד יומא יענה לך שהכובש העריץ נתנה לנו במתנה. לפני בואו לא הכרנוה אף אם ידענו את טיבה. משהתחילו הגירושים, הגלויות, הקיפוחים והגזירות הרעות ועמהם הצפיפות הדחקות, העוני והרעב באה עמהם מחלת טיפוס־הכתמים. ומפני שהיא מחלה מתדבקת היא הולכת ומתפשטת אף בין החוגים האמידים. בימים האחרונים קרו מקרי מוות בעטיו של טיפוס הכתמים במשפחות עשירות. הגורר אחריו עקירת הדורות לעשרים אלף איש מישראל. הדחקות מתגברת מיום ליום ואלפי אנשים רעבים וצמאים תועים בחוצות הגיטו ללא מטרה ומשלח־יד. מגיפת הטיפוס מביאה עלינו כלייה גמורה. אין בית, אשר אין שם מת. בכלל חשך עולמנו בעדנו. אין שביב של תקוה; אין ניצוץ של אור. עתידנו מכוסה ערפל, אין עוד כח לעמוד בקשרי מלחמה עם הגלים הזדונים הנכונים לבלענו.

ואף על פי כן — עשינו הזכרה לנשמת מנחם מנדיל אוסישקין. אסיפת אבל זו התקיימה, כרגיל, בדירת "התחיה" (זמנהוף 13) המרכז היחידי לכינוסים ציוניים. המעון הפך "לבית תמחוי" ולמועדון לפליטים ציונים שנעקרו מאדמת מטעם וגלו לורשה ואין להם קירת בית לנפשם הנלאה. את האפוטרופוסות על בית-התמכוי הציוני תפסו בתור מולכים מעצמם מ. קירשנבוים ויצחק שיפער; והם הם אינם נותנים לגחלת הציונית שתכבה. אבל לא זה העיקר. המפעל הציוני יהוה פרק מיוחד בעבודתנו הצבורית בימי עבודתנו בגיטו. אבל כל זה — לאחר זמן. איך שהוא — ובזמנהוף 13 מהבהבת הציונות והיא מכריזה על עצמה שהיא "חיה".

אל אזכרת אוסישקין ז"ל הוזמנו למעלה ממאה איש מציוני ורשה, שברובם לא באו. בכלל עוקרים ציוני ורשה את רגליהם ממועדון ציוני זה. באים לשם רק שרידים בודדים. האולם מלא תמיד ביחוד פרנסים ציונים מערי השדה מפני שאין להם בית מקלט אחר ומפני שהם מבוטלים מכל עבודה ומעשה וגם מפני... שפרובינציאלים המה ועוד הביאו עמם מהפרובינציה "הדרת כבוד" לעסקני ורשה הציוניים.

בורשה עוד טרם נדם הד הריבות שהטילו קנאה ושנאה בין "על המשמר" לבין "עת לבנות"...

מנחם אוסישקין ז[כ]ה להערכה יפה ומוצלחה מאת בלוך. ציין את המנוח כמניח האבן הראשה שעליה התבססו שלושת עקרוני התחיה הלאומית: אדמה עברית, עבודה עברית ושפה עברית. בנוגע לשלושת עקרונים הללו לא ויתר המנוח אף כמלוא נימא. בכל פעם שהרגיש פגיעה בעקרונים האלה לא חס על כבוד הבריות והיה "איש ריב ואיש מדון לכל הארץ". ועם כל זה היה נוח ורצוי לכל המפלגות דוקא מפני שהיה איתני ויסודי. על קישוטים אפשר לוותר אבל לא על אבני-היסוד. אם אין יסוד מוצק אין לבנות שום בנין ברי-קמא. וכן הלאה בנוסח זה, שבעיני היה לו טעם לשבח.

אחריו דיברו באי-כח שונים: של "מזרחי", של הרבנים הציוניים, של הציוניות ושל "הנוער הציוני". כל אחד חזר על אמת אחת: מ. אוסישקין היה איש היסוד, איש הקרקע, איתן, מוצק ומוקשה ומלא רוח גבורה ומסורות. אחדים הזכירו אפיזודים שונים מחייו המעידים על תכונתו היסודית הן בתור איש הקרקע והן בתור שומר המסורת הציונית.

כן; עם מנחם אוסישקין נסתיימה תקופה רבת פעלים בתחית העם הארץ!!

17.12.41

השנה כמעט שלא הודלקו נרות חנוכה בבתי ישראל. אף אין זכר לחגיגות חנוכאיות שאשתקד הוחגו ברב פאר ותשואה חגיגית ועודדו את הלבבות הנכאים. משיחשך היום תשרור אפלה עבה בכל סמטאות הגיטו. בחוצות אין שום מאור — של חשמל ולא של גז — מפחד הבולשבים הבאים בעב הענן וממרומי שחקים עושים כליה בנאצי. מאותו הטעם אין שביב אור מחלונות הדירות אף לא מחלונות- (סוף בעמוד 73)

הראווה של החנויות; התריסים מוגפים והחלונות מורדים. ובבית פנימה יגדל החושך שבעתים, כי מיוקר חמרי-המאור אין יד כל אחד משגת לקנותם ולהשתמש באורם. הנפט הטהור (הלבן והזך) עלה במחיר עד קרוב לארבעים זהוב הליטר; נר כזנב הלטאה, שאורו מספיק לשעה וחצי, מחירו זהוב וחצי. החלו איפוא להשתמש בעששיות-„קארביד“ העשויות פח. ה-„קארביד“ נמצא בשפל המצב ומחירו היה נמוך אף בשעת החרם (זהובים הקילו) אבל משרבו המשתמשים בו והקופצים עליו עלה אף הוא במחירו והגיע עד עשרה זהובים הקילו. עמך ישראל צריכים פרנסה; ובעיקר הם מתפרנסים מן היוקר...